

Az Alaptörvény környezetjogi előírásai

I. BEVEZETÉS

A gazdasági érdek korunkat annyira átható tényező, hogy még az eszmei céljai érdekében, éppen a gazdasági aktivitás visszafogására törekvő *környezetjog kialakulása* is részben ennek köszönhető. A világviszonylatban élenjáró közösségi környezetjog első normái — a hetvenes évek elején még jobb híján — a gazdasági célhoz kötöttség elsődleges jogi hivatkozási alapján álltak. *De iure* nem is voltak tehát környezetjogiak, mégis *de facto* a környezet védelmét szolgálták. A termeléssel, termékekkel szemben támasztott eltérő tagállami (például motoros járművek zajsztinjére vonatkozó) környezetvédelmi követelmények nivellálására, harmonizálására a piac, a versenytorzulás kiküszöbölésének igénye ösztönözte a közösségi, majd uniós jogalkotót. Az anyagi szempontok, a haszonra törekvés vezérmotívuma mellett azonban ma is léteznek lelkiismereti parancsokat követő, ökonómiai megfontolásoktól mentes (ökológiai) eszmék. *A jövő nemzedékek érdekvédelme* a generációk közötti méltányosság igényéből fakad, *az egészséges környezethez való jog* védelme az emberi méltóság és élet tisztelésével függ össze, *a környezet emberiség érdekeitől függetlenített védelmének* gondolata pedig az emberi önhittség feladásának jegyében fogant. Annak érdekében, hogy hatékony legyen ez a hármas védelmi rezsim, a teljes jogrendszert át kell alakítani, méghozzá úgy, hogy a szabályozás közvetlen tárgyai, az emberi magatartások maradéktalanul környezettudatosak legyenek. Ennek elérésében kiemelkedő szerep jut az Alaptörvénynek. » A környezet értékét elismerő alkotmány formális értelemben úgy járul hozzá a „környezetbarát jogrend» kialakulásához, hogy hivatkozási alapot nyújt, illetve kötelezettséget teremt a környezeti követelmények meghatározásához, tartalmilag pedig úgy, hogy megköveteli a környezeti szempontok figyelembevételét és beépítését az olyan emberi magatartások, társadalmi viszonyok szabályozásába, amelyek a környezet igénybevételét, használatát jelentik.”^[1] A hazai környezetjog legmagasabb szintjét jelentő alkotmányos környezetjog megerősítése megtörtént.

II. KÖRNYEZET ÉS KÖRNYEZETJOG

A környezet fogalma — logikai értelmezéssel — viszonyítási pontot feltételez. Környezet önmagában nincs, csak *valaminek* van környezete. A rendszertudomány alapvető összefüggése szerint a környezet egy adott rendszerre ható tényezők összessége. Mivel a rendszer a legelvontabb fogalmak egyike, használata alacsonyabb absztrakciós szint-

[1] Fodor, 2006, 65.

re vetítés esetén szolgálja a megértést. Rendszernek tekinthetők a környezetjog egyes védett tárgyai, az éghajlati rendszer, egy változatos fajösszetételű élőhely, az emberi fajt alkotó egyének összessége, vagy akár egyetlen kék vércse példány is.

A környezet jogi fogalmán^[2] nem süt át, mégis amit a jogalkotó megragad: az ember környezete. Amit az egyén elsősorban és gyakran kizárólagosan figyelembe vesz, az szintén csak a saját közvetlen környezete, illetve szűkebb „pátriája”, egy táj, tájrészlet.

Környezet fogalmán mindazt értjük, ami az élőlényt körülveszi, hat rá, létét biztosítja.^[3] Fodor László fogalomalkotó tényezővé emeli a visszahatást is,^[4] amely ugyan jellemző, mégsem törvényszerű (lásd a napsugárzást, csapadékot mint hatótényezőt). Az ember esetében mégis a természeti rendszerre^[5] való visszahatás a kulcskérdés, ennek fenntarthatóvá alakítása a környezetjog feladata. A tőlünk függetlenül létező természeti értékek formális elismerése ellenére tartalmilag ma is emberközpontú (antropocentrikus) a környezetvédelmi szabályozás.

A kozmosz és az emberiség bensőséges kapcsolatát fejtegető, utóbbinak jövőjéért aggódó kanadai asztrofizikus, Hubert Reeves szerint a világ szennyezése nem egy nagy probléma, hanem hétmilliárd apró probléma. Valóban, mindenki bír azzal a döntési jogosultsággal, hogy életmódjának kisebb-nagyobb elemeit meghatározza, azokon változtasson, válasszon szükségletei kielégítésének útjai között. Ezek az utak, megoldási módok *különböző áldozatot* kívánnak, más kényelmi szinten helyezkednek el. Eltérő mélységű és minőségű *környezeti ráhatást* is mutatnak, a környezeti elemeket nem ugyanúgy terhelik, veszik igénybe. Az előzőekből következően a jövő generációkért is viselendő *felelősség* vállalásának különböző szintjeit mutatják, annak anyagi és szellemi, negatív és pozitív következményeivel együtt. Ezekből a szempontokból nem mindegy, hogy a döntési jog alanya „az utat” gyalogosan, kerékpárral, autóbusszal, vonattal vagy személyautóval teszi meg. A jelentős környezeti hatásokat mutató nemzetgazdasági (agrár-, energia- stb.) szektorok környezeti fenntarthatóság irányába alakítása, szolgálatába állítása mellett ezek a mindennapi, egyéni döntések alapvető fontosságúak. A környezettel kapcsolatos visszahatásunk tragikusan nagy, már a rendszer működését fenyegeti. Ezt látni kell mindazoknak is, akik hajlamosak lennének bagatellizálni választásaik súlyát: hétköznapi felelősség-telepítésről van szó. A helyváltoztatás eszközének megválasztása jól példázza a gyakran megfigyelhető szoros összefüggést: a kényelem fogalmának átértelmezését, a kényelmességről való lemondást igényli a környezetkímélő út. Egyfajta áldozatot, amely — a példa ezt is jól mutatja — a környezet kíméletéből fakadó elmaradt káron túl sok esetben egyéb haszonnal is jár. Az egészségesség, idő- és költségkímélés, garantált dugó-elkerülési lehetőség praktikus hozadéka mellett a környezettudatos társadalmi felelősségvállalás jó érzését is kölcsönzi.

[2] *Környezet*: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete. *Környezeti elem*: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői (1995. évi LIII. törvény a környezet védelméről, 4. §, 1–2. pont).

[3] Földi – Halász, 2009, 23.

[4] Fodor, 2007, 9.

[5] *Természeti (ökológiai) rendszer*: az élő szervezetek, életközösségeik, valamint ezek élettelen környezetének dinamikus és természetes egysege (1996. évi LIII. törvény a természet védelméről, 4. §, k) pont).

Az ember környezetvédő attitűdjének kifejlődését és kifejeződését azonban sajátos, jól szemléltethető *gondolkodásminták* gátolják. Az említett jóleső felelősségvállalás elmulasztásának leggyakoribb oka a személy szerinti túlhasználat, illetve túlfogyasztás jelentőségének lebecsülése (a több százezer személygépkocsiban egyedül ülő ember választásának összhatása mellett eltörpül az én egyetlen részecskeszűrős családi kombim környezetterhelése). E szemléletmód tömegességének eredményeként valóban százerek egy-két tonna vas egyidejű megmozgatásával közlekednek. A második jelenség az emberi természetben ősi gyökerekkel bíró, mégis csak a legutóbbi évtizedek betegségeként számon tartott „NIMBY-szemlélet”, mely az angol csak „ne az én hátsó kertembe” (*not in my backyard*) helyhatározóból képzett mozaikszó. Eszerint az ember környezetvédelmi érzékenysége csak közvetlen érintettsége esetén kap lángra, egyébként hibernált készenléti állapotban van. A harmadik környezetvédelmi szempontból káros hatású mentális jelenség, hogy a biológiai organizmusok, így az ember is a fokozatos változásokra csak éppen ugyanolyan elhúzódozó ütemben reagál. Sőt, nem ritkán a sokkhatásuktól, a hirtelen bekövetkezett változásoktól eltérően a lassúakat egyáltalán nem is veszi figyelembe, illetve akár észre sem.^[6] A negyedik gondolkodási séma a közjavak kezelésének általános problémája. A környezeti javak részben közjóságok, a többség csak másoktól várja el a mértékletességet használatuk, kíméletük tekintetében, magával szemben nem támaszt ilyen igényeket.

Egy személy környezetének azonban egyik legfontosabb tényezője a többi ember által alkotott közösség, amellyel intellektuális cserekapcsolatait bonyolítja. Az ő véleményük döntően befolyásolhatja választásait. A környezetvédelem mint eszmerendszer, társadalmi mozgalom, a másoknak köszönhető ismeretszerzés, az értékrend, az attitűdök, meggyőződések alakítása mellett a *külső befolyásolás kiemelt eszköze a jog*. A normatív, illetve hatósági intézkedések meghatározó jellemzője, hogy úgy igyekeznek rávenni az egyéneket (csoportokat, szervezeteket) a közérdekét szolgáló környezetkímélő viselkedésre, hogy azt számukra is a leginkább előnyös viselkedési alternatívává teszik, összhangba hozzák a szűken és rövidtávon értelmezett önérdükükkel.^[7]

A *környezet* mellett a *környezetvédelem* fogalma annyiban további vonatkozási pontot igényel, hogy *mitől* szükséges a környezet megóvása. Itt ugyancsak tetten érhető — ezúttal szerencsés módon — az emberközpontúság, hiszen túlnyomórészt^[8] saját környezetterhelő tevékenységünkkel, annak hatásaival szemben szükséges a kármegelőzés, kármentés és kármentesítés.

[6] A szemléletes, ám legkevésbé sem állatbarát *főtt béka effektus*ra vonatkozó elmélet Paul Ehrlich biológustól származik. Eszerint a forró vízbe dobott béka azonnal megkísérel kiugrani, ellenben ha lassú tűzön melegítjük, nem veszi észre a változást, végül pedig puhára fő anélkül, hogy megkísérelne kiszökni a forró edényből.

[7] Takács-Sánta, 2007, 7.

[8] Emberi tevékenységtől független természeti erőktől, folyamatoktól is védhetjük a környezetet, akár — látszólag kettős nézőpontfordulatot véve — a mesterséges, épített környezeti elemet is (pl. arra alkalmas védőidomokkal a települési környezetet egy ébredező vulkán tőszomszédságában).

1. A környezetvédelmi jog fogalma

A szakmai közösség *környezetvédelmi jog* helyett legtöbbször a szélesebb értelműnek tekintett *környezetjog* elnevezést alkalmazza, Bándi Gyula magyarázata szerint „utalva egyben a környezetre mint egészre irányuló átfogó megközelítésmódra”.^[9] A rövidítést a praktikum mellett^[10] az is indokolta, hogy a környezetvédelem normatív meghatározása^[11] szigorú értelmezéssel nem fedi le a környezetállapot javítására irányuló magatartásokat (például meliorációs, vízrendezési, élőhely-fejlesztési munkák) korábbi károsító tevékenység hiányában. Mégis bátran használhatónak tartom a *környezetvédelmi jog* kifejezést is, tágítva a környezetvédelem fogalmát. Alapot ad ehhez környezetvédelmi törvényünk (1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, a továbbiakban: Kt.), amely — anyajogszabályként átfogó módon — szintén a legtágabb értelemben vett környezetet védi, mégsem hívjuk „környezettörvénynek”.

Mivel a környezetvédelem jogi aspektusáról van szó, annak jogi fogalmát alapul véve, a fent jelzett hiányzó elemmel és az elővigyázatosság követelményének előírásával kiegészítve alkotható meg a jogterület fogalma.^[12] A *környezetvédelmi jog* (*környezetjog*) azon normák és jogszabályhelyek összessége, amelyek elővigyázatos környezethasználatot^[13] céloznak, valamint az emberi tevékenységek és mulasztások negatív következményeinek megelőzésére, azok mérséklésére, megszüntetésére, illetve a környezetállapot javítására irányulnak. A jogterület legfontosabb, iránymutató jogszabályhelyei *Magyarország Alaptörvényébe* ágyazódtak. Az Alaptörvény több ponton védi a természeti erőforrásokat, leginkább a jövő nemzedékek érdekeire tekintettel, nevesít egyes környezetjogi szakterületi tárgyakat, valamint elismeri a környezethez való jogot is.

2. A környezethez való jog

A megfelelő minőségű környezethez való jogot az ENSZ I. Környezetvédelmi Világkonferenciáján fogalmazták meg először.^[14] Az emberi jogok korábban született katalógusai értelemszerűen még nem tartalmazzák,^[15] azóta viszont számos multilaterális nemzetközi dokumentum alapelvei szinten említi a környezethez való jogot (például az 1981. évi

[9] Bándi, 2011, 12.

[10] Pl. a takarékos német is *Umweltrecht*-re egyszerűsít, angolszász nyelvterületen pedig *környezeti jogról* (*environmental law*) beszélnek (utóbbiaknál joggal ítélnék körülményesnek a négyzavas *law of environmental protection* használatát).

[11] *Környezetvédelem*: olyan tevékenységek és intézkedések összessége, amelyeknek célja a környezet veszélyeztetésének, károsításának, szennyezésének megelőzése, a kialakult károk mérséklése vagy megszüntetése, a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítása (Kt. 4. § 32. pont).

[12] A kiegészítés (a környezetállapot javítására irányultság) kiváltja a „a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítása” fordulatot, mivel magába foglalja azt.

[13] *Környezethasználat*: a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenység (Kt. 4. § 9. pont).

[14] Az ENSZ I. Környezetvédelmi Világkonferenciája (Stockholm, 1972), Nyilatkozat az irányelvekről.

[15] Az Emberi Jogok Európai Egyezménye sem említi az egészséges környezethez való jogot, az Emberi Jogok Európai Bírósága mégis elismeri azt joggyakorlatában (a magánélethez, családi élethez, illetve a tulajdonhoz való jogokon keresztül).

Afrikai Charta, a Környezet és Egészség Európai Chartája, az Aarhusi Egyemény stb.) Az 1989-es alkotmány-revizíó alkalmával a környezethez való jog a magyar jogrendszernek is részévé vált, külön alkotmányhelyet nyerve (18. §).^[16] Ettől kezdve a Magyar Köztársaság (Magyarország) *elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez*. 1995 óta a Kt. is részt vállal az érvényesítésben, erősíti az egészséges környezethez való alkotmányos jogok érvényesítésének megfelelő kereteit a kiszámíthatóság és a méltányos teherviselés elve szerint.^[17] A jog — noha akár az élethez való jogból is levezethető lenne — a jogvédelmi szint tartásának látszatára is ügyelve változatlanul bekerült az Alaptörvénybe (XXI. cikk). Emellett megjelenik *a testi és lelki egészséghez fűződő jog* eszközeként is, mivel előbbinek érvényesülését Magyarország *genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával..., valamint a környezet védelmének biztosításával* is elősegíti (XX. cikk).

A környezetjogi szakirodalomban általánosan elterjedt egyszerűsítő megoldás, hogy pusztán *környezethez való jogról* beszélünk. Így azonban önmagában értelmetlen a szókapcsolat, hiszen mindenkinek minden körülmények között van környezete, környezeti elemek^[18] veszik körül. Tehát nem ez a kérdés, hanem az, hogy *milyen állapotú* ez a környezet, így a kérdéses jog elé azért egy jelző kívánkozik.^[19] A szabályozás emberközponúsága okán a megfelelő minőségű (minőségi), az egészséges (emberi egészséget nem veszélyeztető), a biztonságos (békés, vegyi, nukleáris fegyverkezésmentes), a zavartalan (pihenést, regenerálódást nem zavaró), és az esztétikus (például magas tájképi érték, tájpotenciál) jelzők jelennek meg a szakirodalomban, a nemzeti jogokban, illetve a nemzetközi dokumentumokban.^[20] *Emberi jogról* lévén szó, minden kifejezés úgy értendő, hogy *az ember számára* egészséges, az ő egészségét nem veszélyeztető, az ő számára biztonságos, zavartalan, esztétikusnak tetsző.

Az „egészséges” lehet állapotjelző (ekként élő szervezeteket szokás vele illetni) és használatos egészségre ártalmatlan, egészségi állapotot javító értelemben is. Ahogy az „egészséges levegő”, azt jelenti, hogy az emberi szervezetnek jót tesz, és nem a légkör önmagában vett egészségességét jelenti, a „környezetegészség” fogalma sem a környezet egészséges állapotáról, hanem a környezet és az emberi egészség kapcsolatáról szól (lásd a Nemzeti Környezetegészségügyi Akcióprogramot). Az Egészségügyi Világszervezet *környezetegészség meghatározása* is „a vegyi anyagok, sugárzások és néhány biológiai tényező közvetlen *egészségre gyakorolt hatásának* következményeit”^[21] foglalja magába).

[16] 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról, 2. §.

[17] A Kt. valóban többes számot használ („környezethez való alkotmányos jogok”) (Kt, 1. § (2) bekezdés).

[18] *Környezeti elem*: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői (1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, 4. § 1. pont).

[19] Az egyszerűség és a környezetjogász közösség iránti lojalitás kedvéért helyenként magam is elhagyom a jelzőt.

[20] Pl. a stockholmi ENSZ Emberi Környezet Konferencia nyilatkozata, a Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről, az ENSZ Közgyűlés Természetvédelmi Világkartáról szóló, 1982. október 28-i, 37/7. számú, valamint az egyének jólétének érvényesítése végett az egészséges környezet biztosításának szükségességéről szóló, 1990. december 14-i, 45/94. számú Közgyűlési határozat, a Környezet és Egészség Európai Kartája.

[21] *Environment and health. The European Charter and commentary*, Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 1990 (WHO Regional Publications, European Series, No. 35).

Az értelmezésben segít a magyar jog által is recipiált Aarhusi Egyezmény preambulum, amely azt nyilváníti ki, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy *egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen*, továbbá mind egyénileg, mind pedig másokkal együttesen kötelessége a környezet védelme és javítása a jelenlegi és jövőbeli generációk javára”.^[22] A második környezetvédelmi világkonferencia ún. Riói Nyilatkozata (1992) is világossá teszi, hogy a környezetvédelem emberközpontú, „az emberi lények állnak a fenntartható fejlődés gondolatainak középpontjában. Ők jogosultak az egészséges és produktív életre a természettel való összhangban.” (1. alapelv) Ezek a megfogalmazások egyértelművé teszik, hogy az egészséges környezethez való jog jogosultja az ember, nem a környezet. Amennyiben utóbbi lenne a jog alanya, akkor például a háborítatlan, beavatkozás-mentes, érintetlen, zavarásmentes, szennyezésmentes jelzőket kellene használnunk. Az öncélúnak tűnő nyelvtani értelmezés mögött kiemelkedő jelentőségű kérdés húzódik: *mi a jogi szabályozás alapfilozófiája?*

A *környezetjogi szabályozási filozófiák*^[23] között elsőként a jogrendszert ma is leginkább átható *emberközpontú* (antropocentrikus) szemlélet jelent meg, ez tekinthető hagyományosnak és uralkodónak.

A második szabályozási irány a *jövő generációk érdekeinek megjelenítése*, amely a fenntarthatóság eszmei követelményével fonódott össze.

A harmadik szabályozási filozófia a környezet önmagában való védelmét, tőlünk független értéként történő elismerését tűzi célul. A környezet-, illetve természetvédelem dehumanizált értékszemléletű szempontrendszerét jeleníti meg, *az emberiség érdekeitől függetlenített szabályozást*. Az utóbbi két megközelítés a jó szándékú deklaráció szintjén tart. Ameddig a Biológiai Sokféleség Egyezmény leghangsúlyosabb gyakorlati célja a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök megfelelő elosztása, a genetikai erőforrásokhoz való megfelelő hozzáférhetőség biztosítása,^[24] amíg az emberi jogokat elszántan szívén viselő Egyesült Államok nem is ratifikálja az egyezményt (két évtizede várat magára ez a *gentleman's gesture*), addig nem beszélhetünk, illetve csak beszélhetünk a harmadik szabályozási filozófiáról. Tisztán emberközpontú szemléletet tükröz már a „biológiai erőforrásokra” vonatkozó egyezményes definíció is, miszerint azok a genetikai erőforrásokat, szervezeteket vagy azok részeit, populációkat vagy az ökológiai rendszerek bármely más élő komponenseit tartalmazzák, amelyek *az emberiség számára ténylegesen vagy potenciálisan felhasználhatók vagy értékesek*.^[25] Mi vagyunk tehát a mérték. Prótagoraszt idézve szó szerint, ám mégsem tartalmilag: *homo mensura*.

Természetesen nem mondhatnánk le a biodiverzitás hozadékairól még akkor sem, ha csak néhány százezren lagnánk a Földet. Azonban az értékek felborulása az anya-

[22] 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságának a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről, 2. §.

[23] Lásd ezekkel kapcsolatban Bándi, 2011, 25–26.

[24] Az Egyezmény döntéshozó szerve a Részes Felek Konferenciája, melyre tizedik alkalommal került sor Japánban 2010-ben rendkívül nehezen szülte meg az ún. *Nagoja Protokoll* nevű megállapodást. A tanácskozás legkényesebb napirendi pontja épp a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről és az azokból származó haszon elosztásáról (*Access and Benefits Sharing Protocol*) szólt.

[25] 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről, 2. cikkely.

giasság, haszonelvűség irányba, valamint az — akár a puszta idómúlástól is — elvárt folyamatos gyarapodás (lásd kamat) követelménye egyenesen vezet az erőforrások feléléséhez. „Földünk élő rendszereinek az emberiség számára nyújtott legalapvetőbb szolgáltatásai, amelyek az emberi társadalom és gazdaság fennmaradásához szükséges javakat és feltételeket nyújtják, az ún. ökoszisztéma-szolgáltatások, mint például az élelmiszerek, a tüzelő- és rostanyagok, a gyógyszerek, a víz, a levegő, az éghajlat szabályozása, a talaj termékenységének fenntartása, a tápanyagok körforgása stb. egész Földünkön sérültek. Ezt a túlzott mértékű, pazarló használatra és a stabilitásukat biztosító fajgazdagság csökkenésére lehet visszavezetni.”^[26]

A környezethez való jog a *harmadik generációs*, szolidaritási, kollektív-fejlődési (*collective-developmental*) jogok körébe tartozik, a globális hatályú,^[27] az emberiség egészét megillető emberi jogok közé, melyek Vasak patetikus gondolatmenete^[28] szerint a „testvériség” jelszóval fedhetők le.^[29] A pontos idézés miatt és a teljesség igényével megjegyezzük, a francia forradalom közismert hármasszóvalójában négy elemű volt: „Szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy halál” (*Liberté, égalité, fraternité, ou la mort*). Érdekességként említést érdemel, hogy az új évezredben terjedőben van az egyre növekvő típusgazdagságot mutató emberi jogok egy részének *negyedik generációba* sorolása is (lásd bioetikai kérdések emberi jogi vonatkozásai). Vasak látványos párhuzama tehát végigvihető, ugyanis a negyedik generációban kap helyet az önrendelkezési joghoz tapadó eutanázia, az ellátás visszautasításának joga, az életvégi döntések kérdésköre (halál) is. A környezethez való jog biztosításában mutatkozó kudarcok előrevetítik, hogy az említett négyes jelszó az emberi környezethez való viszonyunk és annak következményei vonatkozásában is mellbevágóan találó. Az ember korlátlan „szabadsága” évszázadok óta kiterjed a szükségtelen mértékű környezetterhelésre is. Az életszínvonal emelkedésével, a gazdasági-szociális fejlődéssel mindenki „*egyenlően*”, nagy mértékben képessé válik a természeti erőforrások túlhasználatára. Eljutunk a felismerésig, a harmadik generációs „*testvériségi*” jogokig, a környezetvédelem szükségességének őszinte belátásához is. Ez üdvösnek tűnik, azonban itt éri utol az embert a mindenkori tragédiája: tudja, mi a helyes út, mégsem lép rá. Évtizedek óta tudjuk, hogy fenntarthatatlan a végtelen gazdasági növekedés egy zárt rendszert képező, véges bolygón. Tudjuk, hogy ha valamennyien olyan életszínvonalon kívánunk élni, mint egy átlag észak-amerikai, akkor két és fél Föld biofizikai adottságai is kevésnek bizonyulnának. Mégis, egy pénzügyi válság miatti ijedtség hatására az iparilag fejlett világ minden törekvését a legalább „pozitív”, minél nagyobb gazdasági növekedés célja hatja át. A fejlődő országok hasonló növekedés-áhítása még kevésbé kérdőjelezhető meg, hiszen polgáraik emberi méltóságát is veszélyezteti a szükség. A célt, „a végtelen terjeszkedést a végesben” már

[26] 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat a 2009–2014 közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról, 1. melléklet, A biológiai sokféleség megőrzésének stratégiája.

[27] Területi hatályát tekintve szó szerint *univerzális*, lásd a világuír szennyezés növekvő problémáját (úrszemét).

[28] Lásd Vasak, 1977, 29–32.

[29] A környezethez való jog természetesen kevésbé hézagmentesen, mint egyéb kollektív jogok, pl. a békéhez való jog, a szociális fejlődéshez való jog, a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés joga, vagy a generációk közti méltányossághoz fűződő jog.

meg sem kérdőjelezzük az államok végrehajtó hatalmai. Így válik természetessé annak az útnak a követése, amely láthatóan először lokális tragédiákhoz (lásd az éghajlatváltozás következményeit), majd globális környezeti válsághoz, milliárdos migrációhoz és (a végeredményt szépitve a kifejezéssel) az emberiség megtizedelődéséhez vezet. „Szabadság, egyenlőség, testvériség — és halál”. Nincs fülünk a hallásra, a *környezetszennyezés okozta halált* távoli, elképzelhetetlen, túlzó jóslatnak tekintjük. Nem így gondolja az, aki vesztett már el számára fontos embert olyan betegség folytán, amely például a vegyi forradalom előtt szórványos, vagy akár ismeretlen volt. A vérünkben kavargó vegyi anyagok oldatából, keverékéből álló koktél, illetve a nagyvárosi élettől kapott fekete tüdőszövet közismert halálozási okok. Utólag már mindenki átgondolja, és bizonyára nem vállalná a kockázatot, ha még lenne, ha újra adódna választási lehetősége. Az állam vállalja a kockázatot. Ma még úgy szabályoz, hogy kövér gázzal futhatnak a kormoló buszok és ismerjük azt a hosszabbnak ígérkező egysoros viccet, hogy „*két ember utazik a vonaton...*” Az állam jogpolitika-alakítási felelőssége korlátlan.

Az egészséges környezethez való jog épp azzal a két alapjoggal áll összefüggésben, méghozzá kölcsönös függésben, amelyek korlátozhatatlanok: *az élethez való joggal* és az *emberi méltósághoz fűződő joggal*. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint is „a környezethez való jog valójában az élethez való jog objektív, intézményi oldalának egyik része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami kötelességet nevesíti külön alkotmányos jogként.”^[30] A környezet védelmének igényét éppen az emberi élet- és egészségvédelemhez illesztve emelte be elsőként a magyar Alkotmányba az 1972-es alkotmánymódosítás, melyet egyébek mellett *az emberi környezet védelmével* valósít meg ettől kezdve az állam.^[31]

Az élethez való jogot — alanyi körét tekintve — tágan kell értelmezni, hiszen „a jövő generációk *létét*” (Kt., preambulum) is veszélyeztetik a természeti örökség és a környezeti értékek megőrzése, védelme terén tanúsított mulasztások. A generációk közti igazságosság, méltányosság tanúsításának hiánya a leszármazottak emberi méltósághoz fűződő jogát is ugyanúgy érintheti, mint a ma élő emberekét. A rájuk hagyományozott környezeti elemek állapota lehet annyira rossz, hogy emberhez nem méltó körülmények között kényszerülnek élni^[32] (lásd például egyes nagyvárosok embertelen negyedeit, vagy akár a szép Nápoly dokumentált utcai hulladékhegyeit, a képileg rögzíthetetlen szaggal). Önmagában az a tény, hogy a természeti erőforrások, vagy a hulladékasszimilációs képesség feléléssel szűkítjük az eljövendő generációk döntési szabadságát, sérti a méltósághoz fűződő jogukat is.

A környezethez való jog a második generációs szociális jogokhoz hasonlóan az állam tevékeny fellépését is megköveteli. Tehát részben *pozitív*, ám egyben *negatív* emberi jogról van szó, hiszen az állam a más környezethasználókkal szembeni jogvédelem biztosítása mellett — saját környezethasználoi magatartását, jellemzően gazdasági aktivitását visszafogva — önkorlátozással, tartózkodással is köteles szolgálni a jog érvényesülését.

[30] 28/1994. (V. 20.) AB határozat.

[31] 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről, 57. §.

[32] Lásd az emberhez méltó lakhatás feltételeinek biztosítására törekvést az Alaptörvény céljai között (XXII. cikk).

Az alaptermészetét tekintve mindenkit, az egész emberiséget, vagy a Magyarországon tartózkodó emberi közösséget megillető *kollektív* jog konkrét tényállás esetén szűkebb csoportjoggá,^[33] illetve *egyéni* joggá^[34] alakul, ekként szorul védelemre. Mind a jogosulti, mind a kötelezetti alanyi kört a környezethez való jogot veszélyeztető környezeti ártalom hatásterülete húzza meg. A környezethez való jog globális dimenziója vetődik fel például az éghajlatváltozás kapcsán, az azzal összefüggésbe hozott üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának korlátozására irányuló törekvések ezt a jogot védik. Ebben az esetben az emberiség egésze a jogosult, a kötelezetti pozícióban pedig az államok közössége áll.

Az alanyi kör függvényében tehát a környezethez való jog kettősséget mutat. A jog *erga omnes hatályát alapul véve* a maga teljességében kikényszeríthetetlen. A belső jogban a környezet védelme ugyancsak olyan állami kötelezettség, amelynek teljesítése kompromisszumokkal terhelt. Realitásoktól elrugaszkodott elvárást jelentene *mindenki* számára biztosítani az életfeltételeit képező környezeti elemek *tökéletes* szennyezésmentességét (tisztá levegő a Múzeum körúton is, teljesen nitrát mentes víz mindenhol). Ugyanakkor a harmadik generációs jogoknál, különösen az intergenerációs méltányossághoz fűződő jog és a környezethez való jog esetében az állam szerepe mellett az egyén is szükségszerűen kötelezett, az ő attitűdje szintén kulcsfontosságú, mivel gyakran az egyes emberek magatartásának összeadódó hozadéka eredményezi ezen jogok érvényesülését, érvényesíthetőségét, illetve hatékonysági deficitjét. Amikor a környezethez való jog jogosulti oldalán az egyén áll, akkor pedig a jól konkretizálható tényállási elemek mérlegelését követően hatékony és azonnali jogvédelemben kell részesíteni (például korlátozni kell az éjszakai építkezést a szomszédságában, mert ha heteken át nem lehet, akkor nyilvánvalóan aránytalanul sérül az egészséges környezethez fűződő joga).

A logikai értelmezés kétségeket ébreszt afelől, hogy a környezethez való jognak maga a környezet lehetne a jogosultja. Szívjóságra vall, ha valakiben ez felvetődik,^[35] gyakorlati előfeltétel azonban, hogy ehhez *jogalanyként* is szükséges lenne elismerni. A harmadik környezetjogi szabályozási filozófiának, a környezet emberi értékmércétől független védelmének sem alaptétele, hogy jogalanyt faragjunk a környezeti elemek rendszeréből, vagy akár csak a hazai tűzokállományból. Nem ez a jog feladata, hanem kizárólag a kötelezetti oldal környezethasználói magatartásának alakítása. Az Alkotmánybíróság szerint „a környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél, hanem úgynevezett harmadik generációs alkotmányos jog, amelynek jellege még vitatott...”^[36] Az a tény, hogy nem alanyi alapjogról van szó, azt jelenti, hogy a környezethez való jog „önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó.”^[37] Jog és kötelezettség általában

[33] Például a tervezett osztrák hulladékégető mű uralkodó szélirányába eső Szentgotthárd lakosságának igényévé.

[34] Például egy határidő lejárát okán éjjel-nappal végzett építkezés miatti magas zajexpozíció elszennvedőjének joga.

[35] Legyen akár a taláros testület tagjairól szó, lásd 28/1994 (V. 20.) AB határozat: „A környezethez való jog sajátossága abban áll, hogy alanya valójában az „emberiség” és a „természet” lehetne.”

[36] 28/1994 (V. 20.) AB határozat.

[37] 28/1994 (V. 20.) AB határozat.

komplementer módon, kéz a kézben jár,^[38] de nem kell ehhez az elméleti struktúrához minden életviszony esetében ragaszkodni. A környezetjog egészének hatékonysága nem ezen múlik, ahogy például az egyedkímélő állatvédelmi jogé sem.

III. A KÖRNYEZETJOG ALAPTÖRVÉNYBEN NEVESÍTETT SZAKTERÜLETEI

A környezetjog genetikailag módosított szervezetek környezet-egészségügyi kockázataival foglalkozó részterületén (XX. cikk) túl továbbiakat is nevesít az Alaptörvény, rámutatva ezzel kiemelt fontosságukra. A megkülönböztetett kezelés, kiemelés oka a nemzetgazdasági jelentőség, a stratégiai természeti erőforrás jelleg, illetve a kérdéses szakterületek tárgyaival kapcsolatos konkrét jogesetek felmerülése, melyeket közérdeklődés övezett, ezért is reagál rájuk a politika az Alaptörvénybe emelés szimbolikus lépésével. A genetikailag módosított szervezetek köztermesztésbe vonásával járó visszafordíthatatlan következmények megelőzésének alkalmas eszköze az alaptörvényi generális tiltás, amelynek indokoltságát utólag a 2012. nyári, „véletlenül” szennyezett hazai kukoricavetések kényszerű betárcsázása is alátámasztotta. A XXI. cikk a hulladékgazdálkodási szakterületet villantja fel (elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni), konkrét esettel kapcsolatosan megismert közakarát kifejezéseként (illegális németországi hulladék-import).

Az Alapvetés P. cikke állítja követelményként *a természeti erőforrásaink általános védelmét*. A természeti erőforrások példálódzó felsorolása újabb környezetjogi szakterületek nevesítését jelenti. A termőföld említése a *föld- és talajvédelmet*, a vízkészlet^[39] a *vízvédelem* részterületét, az erdők és a biológiai sokféleség, a honos növény- és állatfajok említése az *élővilágvédelmi-termesztvédelmi szakterületet*, a kulturális értékek kiemelése (és az emberhez méltó lakhatás feltételeinek biztosítására törekvés, XXII. cikk) a *mesterséges (épített) környezeti elem védelmét szolgáló környezetjogi szakterületet* jeleníti meg. Az említett, a nemzet közös örökségét képező védett jogi tárgyak védelmi rezsimeikkel metonimikusan egybeforrnak, alaptörvényi hivatkozási helyet alkotva erősítik azokat.

Az egészséges környezethez való jog szolidaritási jellege több rétegű. Jelenti egyrészt az államok összefogásának szükségességét és kötelezettségét, hiszen a globális környezeti problémák kezelésére, ezzel a jog érvényesítésére csak így lehet esély. Az *állam-állam viszonylatot* a Q. cikk (1) bekezdése fogalmazza meg, miszerint Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése,^[40] valamint az *emberiség fenntartható fejlődése érdekében* együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával. A fenntarthatóság környezeti pillérrel is bír, tagadhatatlan tehát a cikk környezetvédelmi célja (*nemzetközi környezetjogi részterület, egyezményes környezetjog*).

A második viszonylat, amelyben napi szinten élénken felvetődik az egészséges környezethez való jog, az *emberek közötti* kölcsönhatások színtere. Ennek keretében a

[38] A harmadik generációs jogoknál megjelenik annak a szerkezetnek az áttérése, miszerint a jog, illetve kötelezettség külön alanyokat illet meg, illetve terhel.

[39] Az ivóvíz másutt is külön kiemelt, védett tárgy (XX. cikk).

[40] Egy másik további harmadik generációs jog, amely a nemzetközi dimenzió szintjét és a szolidaritást egyaránt igényli.

jogkövető dohányos csak a kijelölt helyen eregeti a légkörbe a füstöt, sőt empaticusan áldozatot hoz és nem gyújt rá a zsúfolt sétálóutcán sem, tiszteletben tartva a más emberek dohányfüst mentes levegőre vonatkozó jogos igényét.

A harmadik reláció az *állam-egyén* között fedezhető fel, az állam a jog biztosításának, érvényesítésének kötelezettje, az egyén a jogosultja.

A negyedik viszonylat hordoz egy érdekes, a jog által sem könnyen kezelhető alanyi kérdést, ugyanis arról szól, hogy a majdani nemzedékek érdekeit, „jogait” kell elismernie a jelenleg környezethasználói pozícióban lévő valamennyi jogalanynak.

IV. A JÖVŐ NEMZEDÉKEK ÉRDEKEINEK VÉDELME AZ ALAPTÖRVÉNYBEN

Az alkotmánybíróság szerint a környezethez való jog „sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia”.^[41] Ennek fényében nem tűnik üdvösnek, hogy a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának jól működő intézménye és Irodája megszűnt, még úgy sem, hogy feladatait jogutódként az Alapvető Jogok Biztosa és annak Hivatala átvette. Értékelhető ez a lépés a környezetvédelmi érdekek integrálási folyamatának részeként is (szervezeti-hatásköri integráció), de inkább egyfajta szervezeti garanciát veszített ezzel a jövő nemzedékek érdekvédelme. Annyival nem javultak Magyarország legfontosabb makrogazdasági mutatói az intézmény fenntartási költségeinek valamelyes megtakarításával, hogy ez a visszalépés megérte volna. A szervezeti garancia és általában a környezetvédelem anyagi áldozatot is kíván, ennyit igazán költethetnénk unokáinkra.

Természetesen az Alaptörvény (a Nemzeti hitvallásban) leszögezi, hogy *felelősséget viselünk utódainkért*,^[42] ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit (8. mondat). A többes szám használata teljesen indokolt, hiszen az Alapvetés P. cikke *erga omnes* kötelezeti kört von: a természeti erőforrások védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége. Az államé az aktív magatartás (jogalkotás, szervezetrendszer kialakítása és működtetése, a védelem garantálása) és a passzivitás kötelezettsége (a jövő generációk jogainak elismerése, ezen objektív jogok tiszteletben tartása, a csorbításuktól való tartózkodás) is, a többi jogalany kötelezettsége pedig a gondos és kíméletes környezethasználat.^[43]

A természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevétele a nemzeti vagyon kezelésének és védelmének céljaként is megjelenik az

[41] 28/1994 (V. 20.) AB határozat. A 27/1995 (V. 15.), majd pedig a 14/1998 (V. 18.) számú határozatok világossá tették, hogy a környezethez való joggal összefüggő állami intézményvédelmi kötelezettség nem csupán a természetvédelemre, hanem a környezetvédelem valamennyi szakterületére fennáll. Ebből az értelmezésből az is kiolvasható, hogy a környezetvédelem egészére is érvényes az intézményvédelmi kötelezettség.

[42] Az Európai Unió Alapjogi Chartájának preambuluma is hangsúlyozza a jövő nemzedékek iránt viselt felelősséget.

[43] Aki ezt a követelményt megszegve „a környezetben kárt okoz, köteles azt — törvényben meghatározottak szerint — helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.” (Alaptörvény, XXI. cikk (2) bekezdés)

Alaptörvényben.^[44] A vagyoni viszonyokkal értelemszerűen szorosan összefonódik a környezeti elemek kérdésköre, hiszen a nemzeti vagyonnak jelentős részét teszi ki például a hazai föld- és vízkincs, amely részarány a jövőben drámaian emelkedni fog.

1. Az élővilág és az élet természeti alapjainak védelme

Nagy anyagi értéket képvisel a magyarországi élő környezeti elem is (például az erdei haszonvételek). A biológiai sokféleség értékének felmérésével régóta foglalkoznak a közgazdászok. A Kárpát-medence életföldrajzi képének fontos vonása a flóra és fauna-elemek (ún. életföldrajzi színező elemek) változatossága, a fajok összetorlódása, amely különösen a peremterületekre jellemző.^[45] Ennek megóvása konstans vagy akár szigorodó védelmi szintet nyújtó normákat követel. Az Alkotmánybíróság a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában kimondta, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen.^[46] A szükségességi-arányossági teszt Alaptörvénybe emelésével tulajdonképpen a visszalépés tilalmának az Alkotmánybíróság által kidolgozott elve is megfogalmazódott,^[47] amely a biológiai sokféleség fenntartása szempontjából létfontosságú.

Antal Attila szerint az alkotmánybírósági gyakorlat ingadozik az antropocentrikus és egy ökocentrikus (a környezet globális védelme nem koncentrálhat csupán az emberre, hanem számolnia kell az emberen kívüli létformákkal és a jövő generációkkal is) környezetvédelmi filozófia között.^[48] A régi alkotmány azonban kevés módot adott a harmadik szabályozási filozófia kifejtésére. Az Alaptörvényben már található e célhoz felhasználható elem is, hiszen leszögezi: „Vállaljuk, hogy örökségünket, (...) a Kárpát-medence természet adta (...) értékeit ápoljuk és megóvjuk”.^[49]

V. ÖSSZEGZÉS

A mindenkori és világszerte mindenütt rendíthetetlennek látszó cél, a gazdasági növekedés a Föld végességének kényszerében biztos kudarcra ítéli az emberiséget. A harmadik szabályozási filozófia jobb pozíciója, *az emberiség érdekeitől függetlenített szabályozás*, az *ökocentrikusság* a mai világban sajnos nem reális elvárás. Pedig mélyebb értelemben a környezetvédelem, amely „az egész Föld ökológiájával foglalkozik, *erőteljesen tör fel jobbak éniükből*”, és elméletileg „meg tudja szilárdítani, védeni és őrizni a számunkra

[44] Alaptörvény, 38. cikk (1) bekezdés.

[45] Kurucz, 2002, 212.

[46] Az Alkotmánybíróság több határozatában megállapította azt, hogy ez a mérce nem csak a természetvédelemre, hanem a környezetvédelemre is irányadó. (14/1998. (V. 8.) AB határozat, ABH 1998, 126, 130., 30/2000. (X. 11.) AB határozat, ABH 2000, 202, 205.)

[47] Fülöp, (JNO-258/2011), 12. pont. Ez az ún. *non derogation principle*, vagyis a védelmi szinttől való visszalépés tilalmának elve.

[48] Antal, 2010, 49.

[49] Nemzeti Hitvallás, 8. mondat.

fontos dolgokat.”^[50] Feltehetőleg sokaknak volt már olyan érzése, hogy nincs jogunk a környezet feléléséhez. A római katolikus felfogás szerint a világ természeti javait csak az használhatja rendeltetésüknek megfelelően, aki komolyan veszi teremtett mivoltukat.^[51] A közismert és példaértékű indián szemlélethez hasonlóan az iszlám felfogás szerint is az ember szerepe a Földön a helytartó (khalifa) szerepe, aki nem ura a Földnek, jog- és feladatköre csupán a vagyon felelős, lelkiismeretes felügyelete. A jövő nemzedékek előtt vagy akár tőlük is függetlenül, de el kell majd számolnia vele.

IRODALOM

- Antal Attila (2010): Környezeti demokrácia: alkotmányos alapok. In: *Közjogi Szemle*, 3. szám, 46–51.
- Barsi Balázs (2002): *Krisztus, a mi reménységünk*. Alfadat Press, Sümeg.
- Bándi Gyula (2011): *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest.
- Fodor László (2006): *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó – DE ÁJK, Budapest.
- Fodor László (2007): *Környezetvédelmi jog és igazgatás*. Egyetemi jegyzet, Debrecen.
- Földi László – Halász László (2009): *Környezetbiztonság*. Complex, Budapest.
- Fülöp Sándor (2011): *A jövő nemzedékek országgyűlési biztosának állásfoglalása az új Alaptörvény környezetvédelmi és fenntarthatósági rendelkezéseiből eredő állami felelősségről* (JNO-258/2011)
- Gore, Al (1993): *Mérlegen a Föld*. Föld Napja Alapítvány, Budapest.
- Kurucz Mihály (2002): *Föld- és vízvédelmi jog, Agrárkörnyezeti alapok*. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest.
- Takács-Sánta András et al. (szerk.) (2007): *Paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása*. L'Harmattan, Budapest.
- Vasak, Karel (1977): Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. In: *UNESCO Courier* 30:11, UNESCO, Paris.

[50] Gore, 1993, 236.

[51] Barsi, 2002, 10.